

SOSYOLOJİK AÇIDAN ALEVİ/BEKTAŞİLERDE TENASÜH İNANCI

Özcan GÜNGÖR*

Erdal AKSOY**

Özet

Dinî tecrübenin teorik ifadesi olarak, ölümden sonra yeniden dünyaya başka bir bedenle gelmek olan tenasüh inancının, Hatay yöresi öncelikli olmak üzere Nusayrilerde olduğu gibi bazı Alevi toplulukların anlatılarında ve günümüz bazı Alevi düşünürlerin yazılarında olduğu görülmektedir. Tenasüh inancı, birçok inanç dünyası içerisinde yer bulmuş karmaşık bir bütünlük olarak belirmektedir; bir yandan Hz. İsa'nın bir başka insan bedeninde dünyaya yeniden geleceği/Mesih inancı ile Hristiyanlık ve hatta İslam retoriğinde rastlanan tenasüh inancının izlerini, Şamanizm ve Hinduizm'de de görmek mümkündür. Bu çerçevede olmak üzere; tenasüh inancının, bir yol olması itibarıyla önemli tasavvuf okullarından biri görünümünde olan Alevilikte yer alışı da karmaşık bir içeriğe sahip olacağı muhakkaktır. Bu çalışmada Alevilikteki tenasüh anlayışı, Alevilik üzerine yapılan sosyolojik çalışmalardan özellikle Karaşar yöresi Alevi/Bektaşileri- bazı Alevilik yazınları ve Alevilik okumalarına dayalı vesikalardan hareketle çoklu bakış açısı ile ele alınmıştır. Bunlar; materyalist bakış açısı, bağdaştırıcı yaklaşım, temel İslami bakış ve yüzeysel anlayış olarak ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Tenasüh, ahiret inancı, Alevilik/Bektaşilik, Karaşar Alevileri

THE FAITH OF REINCARNATION IN ALEVIS/BEKTASHIS FROM SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Abstract

There is reincarnation belief which is rebirth of souls after death in new bodies in the historic Alewi sources, scientific studies and some of today's Alewi authors' thought as a theoretical expression of religious experience. Despite this belief is from eastern origin (Hinduism) and the divine religions refuse this faith, there is in Alewi tradition which is one of Islamic mysticism school, but it is not single dimension in Alewism/Bektashism. In our study, we find out four perspectives from sources of the sociological studies especially Karaşar region's understanding, historical documents and some of Alewi writers ideas about reincarnation in Alewi/Bektash's faith. We will discuss in our paper from these points; materialist point of view, reconciliatory approach, the essential Islamic view and surface understanding. We

* Yrd.Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, Erzurum/Türkiye, ogungor@atauni.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Ankara/Türkiye, erdalaksoy@gazi.edu.tr.

determined that believing to Hereafter is an important factor in whether or not accept to faith of reincarnation. Accordingly, to believe reincarnation is closely related to faith of Judgement day from the Islamic perspective.

Keywords: Reincarnation, the belief of judgement, Alewism/Bektashism, Karaşar's Alevis.

Giriş

Tenasüh inancının İslam öncesi devirde Türklerin inanç dünyasında hulûl ve tenasüh şeklinde yer aldığını, İslam'dan sonra ise atalar kültü gibi benzer kültürel kodlar taşınmasından dolayı Türkler arasında tutunduğunu ve Anadolu'ya geliş yollarından birisinin de Asya'dan göç eden Türk boyları olduğunu söylemek mümkündür (Ocak, 2007: 194; Üçer, 2010: 122; Roux, 1994: 219). İlk dönem Türk İslam eserlerinde bu inancın etkisini görmek, bu inancın daha önce de kültürel olarak sosyal kodlarda var olduğunu bize göstermektedir (Ocak, 2007: 192). Şehristani'nin (Ö.548/1153) de vurguladığı gibi hiçbir din yoktur ki tenasüh fikrinin şu veya bu şekilde onun bünyesinde bir yeri olmasın (Şehristani, 1990: 714).

Büyük dinlerin tenasüh anlayışını kabul etmemesine karşılık¹ (Baloğlu, 2001: 79, 83-84, 87; Mann, 1998: 44; Güllüce, 2004: 52-58), İslam içinde bir tasavvufi yorum olan Aleviliğin birçok kültürel kaynağında, günümüz önde gelen düşünürlerinin fikirlerinde ve yapılan sosyolojik çalışmalarda hem tenasüh hem de ahiret inancının unsurlarına yönelik çok sayıda farklı bakış açlarına rastlamak mümkündür (Üzüm, 2007: 118; Shankland, 1993: 129; Birge, 1991: 146; Mandel, 2010; Melikoff, 1994: 44, 45).

Tarihsel süreç içerisinde Alevi/Bektaşiler farklı görüş ve inançları “bağdaştırıcı” bir yapı içerisinde barındıran bir toplumsal gruplaşmayı temsil etmektedirler (Güngör, 2010: 124–126). Öyle ki onun bu karakteristiği, her zaman yeni unsurlara kendi bünyesinde gösterdiği uyumla ortaya çıkmaktadır. Bu yapı, Şiiliğin etkisini eski Türk gelenek ve inançlarına uydurarak yeni bir sentez şeklinde varlığını devam ettirmektedir. Bu sentezin bir parçası olarak, özellikle Şah İsmail ile birlikte Türkmen boyları arasında “ruhun beden göçü” inancı iyice sağlamlaşmış (Ocak, 1992: 373–375; Üçer, 2010: 168; Yeşilyurt, 2003: 13) ve günümüzde de farklı boyutlarıyla varlığını sürdürmeye devam ettiği görülmektedir.

Kültürel kaynaklarında, Alevi önderlerinin fikirlerinde ve yapılan sosyolojik araştırmalarda, “ölümden sonra insan ruhunun yeniden başka bir kalıba girerek yaşaması” biçiminde tanımlanan tenasüh anlayışıyla ilgili olarak ahiret inancı konusu da dikkate alınarak dile getirilen farklı görüşleri dört başlık altında tasnif etmek mümkündür;

1. Alevi inancında tenasühün varlığını iddia ederek ahiret inancını inkâr eden arkasında materyalist düşüncenin yer aldığı (Materyalist Bakış Açısı),
2. Tenasühü Türk tarihi ve İslami perspektiften yorumlayarak kabul eden ve ahiretin varlığına da inananlar (Bağdaştırıcı Yaklaşım),
3. Tenasühü ahiret inancına zıt görüp, bozulan gelenek içerisinde değerlendirilenler (Genel İslami Perspektif),
4. Tenasüh'ün gerçek manasını ve arka planını bilmeden kabul eden ve ahirete de inananlar (Yüzeysel Yaklaşım).

Bu çalışmada, dört farklı yaklaşım içerisinde Alevi/Bektaşilerde tenasüh inancı kültürel kaynaklara, bazı Alevi düşünürlerin fikirlerine ve yapılan sosyolojik çalışmalara özellikle Karaşar² yöresi Alevilerinin kendi tutum ve düşünceleri referans alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın Metodu

Çalışmada nitel araştırma metodolojisinin görüşme tekniği uygulanmış olup toplam 33 katılımcı ile görüşülmüştür. Araştırmanın nitel evrenini; Beypazarı/ Karaşar Beldesi ve Dereli, Saray ve Köseler köylerinde doğmuş fakat değişik sebeplerle Ankara/Abidinpaşa semtine göç etmiş Alevi/Bektaşiler oluşturmaktadır. Bu evrenden katılımcılar amaçlı örnekleme tekniği ile seçilmiş, yörenin Alevi/Bektaşî büyükleri olan “dede/baba”lar başta olmak üzere toplam 33 katılımcı yarı yapılandırılmış görüşme formu ve odak grup görüşme veri toplama tekniği ile sahadan veriler toplanmıştır. Araştırmanın nitel verileri, Kasım 2006-Nisan 2007 döneminde Ankara Abidinpaşa semtinde görüşme formu uygulanarak elde edilmiştir. Katılımcıların özelliklerine bakıldığında; Katılımcıların 5'i yörenin dede/baba olarak bilenen kişilerinden, diğerleri ise herhangi bir sıfat/unvan sahibi olmayan kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş dağılımlarına bakıldığında; dede/babalar 59 ve üzeri yaş grubunda yer almakta iken diğerlerinin 25-46 yaş grubu aralıklarında yer aldıkları görülmektedir. Eğitim durumlarına bakıldığında ise; bir dede/baba hariç diğerleri ilkökul mezunu, diğer katılımcılar ise lise ve üniversite mezunu olma noktasında bir değişkenlik gösterdikleri gözlenmektedir.

Tenasühe Kavramsal Yaklaşım

Arapça n-s-h kelimelerinden türeyen tenasüh kelimesi (İbn Manzur, ty: 4407) nefsin bedeninin yok olmasından dolayı yeni bir bedene intikal etmesi ve bu intikaller arasında bir ilişkinin söz konusu olmasıdır. Ruhun başka bir bedende yeniden doğması olgusunu Türkçede ifade etmek için “tekrar doğuş”, “ruh göçü” gibi kavramların yanı sıra, (TDK, 2011) Latince kökenli Fransızca bir kelime olan reenkarnasyon te-

rimi yaygın olarak kullanılır. Batı terminolojisinde ise “metempsychosis”, “transmigration”, “reincarnation”, “palingenesis” ve “rebirth” kelimeleri; Hinduizm ve Budizm gibi doğu dinlerinde ise “samsara” ve daha çok hulûl fikriyle ilişkili olan “avatar” kelimeleri, ruh göçü inancını ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Smart, 2006: 331). Diğer taraftan bir şeyin tıpkısını çıkarma anlamını da içeren tenasüh, bir canlının ölümünden sonra ödül ya da ceza olarak yaşamının karşılığını bulmak üzere, ruhunun bedenden bedene geçtiği ve birçok bedeni canlandırdığı varsayılan inanca verilen isimdir (Hançerlioğlu, 2000: 436-7).

Tenasühün en çok geliştiği yer, Budizm’in memleketi olan Hindistan’dır (Şehristani, 1990: 714). El-Biruni *Et-Tahkik* adlı eserinde Hindu tenasüh anlayışıyla ilgili olarak “Şahadet kelimesi İslam, teslis Hristiyanlık, cumartesi gününe saygı Yahudilik için ne derece önemliyse tenasüh de Hindular için bu derece önemlidir” (Tümer, 1986: 154) diyerek tenasühün bu dinlerdeki merkezi konumuna dikkat çekmektedir. Tıpkı Şehristani’nin bu inancın, hemen her dine bir grubun ileri sürdüğü bir iddia olduğu ve asıl kaynağın ise Mazdekiler, Brahmanlar, filozoflar ve Sabiiler olduğunu dile getirmesi gibidir (Şehristani, 1990: 176: 177).

Şekil değiştirmeye mitoloji araştırmalarında *metamorphose* da denir. Bu inancın nerede ortaya çıktığı konusu ihtilafli olsa da, tenasüh dünyanın ilk yerleşim bölgeleri olan Eski Mısır, Mezopotamya, Yunan, Roma ve Hindistan gibi yerlerde kabul edilmiştir. Bu inancın sosyolojik görüntüsü kimi yerlerde mumyalarda ortaya çıktığı gibi kimi zamanda ölen kimselerin eşyalarının yanlarına konulması şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Bütün bu uygulamaların ana teması, ruhun bedenden ayrıldıktan sonra da yaşamının devam ettiği ve bir gün dünyaya yeniden geleceğine dair inançtır. Yine tenasüh bir düşünce olarak; Yunanlılarda, Pisagorcularda, Yeni Platoncularda, Eski Mısır’da, Maniheizm’de, Orfizm’de ve Gnostisizm’de mevcuttur. Ayrıca bu inanca İhvan’ı Safa’da ve bazı Hristiyan mezheplerinde de rastlanmaktadır (Tümer ve Küçük, 2002:103; Long, 2005: 7676-7681; Koç, 2005: 135).³

Bazı kaynaklarda reenkarnasyon ile tenasüh kavramları arasındaki ilişki konusunda farklı yaklaşımlar dile getirilmektedir. Bu kaynaklara göre; reenkarnasyonda bir insanın tekrar dünyaya gelişinde ancak insan olarak gelebileceği kabul edilmekte iken, tenasüh inancında ise dünyada insan olarak yaşamış bir ruhun tekrar gelişinde bir hayvan olacağı fikri öne çıkmaktadır.

Tenasüh ve reenkarnasyonun inançlarının birbirinden farklı yapılar oldukları ileri sürülse de her ikisinde de en temel nokta, “ruhların beden değiştirerek dünyaya tekrar tekrar gelmeleri” hususunun olmasıdır. Bu yüzden reenkarnasyonun tekamül, tenasühün de mükâfat ve mücazat fikirleri üzerine oturduğu şeklinde ayırım yapmak yukarıdaki ortak manayı etkilememektedir. Bu iki düşüncenin altında yatan temel hususun ruhun ebediliği inancı olduğu görülmektedir. Bu inancın ise İslam inancına aykırı bir düşünce olduğu görülmektedir.⁴

Ruhların tekâmül ettiği fikrine dayanarak bu görüşü kabul etmenin açıklanamaz bir yönü de; her geçen gün dünyanın daha kötüye gittiği dikkate alınacak olursa, ne yazık ki, milyarlarca yıllık süreçte ruhların mükemmelleşme yolunda henüz gözle görülür bir ilerleme kaydetmedikleri sonucunun görülmesidir (Baloğlu, 2001: 15).

Kane'in de belirttiği gibi karma/tenasüh inancı empirik veriler sonucunda ulaşılmış ve her an doğrulama imkânı olan tecrübî bir kanun değildir. Her şeyden önce o, içinde yaşanan sosyokültürel şartların ortaya çıkardığı ahlaki bir zorunluluktur. Özellikle Hint kültürü açısından düşünüldüğünde böyle bir fenomen kabul edilmediğinde, fenomenler âlemindeki kötülüğü ve bilhassa insanlar arasındaki farklılıkları açıklamak güçleşecektir (Yitik, 1992: 129–130).

Tenasüh inancı sadece bu dünyada yeniden doğuş anlamında basit bir kabul olmayıp kendine özgü bir varlık anlayışı, dünya görüşü ve bilgi nazariyesine ihtiyaç duymakta, bu da doku uyumsuzluğu ve bazı yapısal değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla İslam dininin Tanrı, evren ve insanla ilgili prensiplerine ve bu temel prensiplerin izdüşümleri olan tevhid akidesi, kurtuluş doktrini, ahiret inancı, iman, sorumluluk, suçun şahsiliği, masumiyet karinesi, af, rahmet, mağfiret ve daha birçok esasına zarar vermeden bu inancın İslamiyete akreditasyonu mümkün değildir (Baloğlu, 2001: 99; Bulgen, 2011: 72).

Alevi/Bektaşî Kültürel Kaynaklarında Tenasüh

Genel olarak Alevi-Bektaşî düşüncesi için ifade edilmesi pek mümkün gözükmese de, bazı Alevi gruplarında ruh göçünü/tenasüh ifade eden anlatımlara rastlanmaktadır (Kutlu, 2003: 48). Yapılan çalışmalarda taliplerin bile bu inancın mahiyetine ilişkin bilgilerinin bulunmadığı sonucu, bu inancın Alevi/Bektaşî literatüründe yer alan biçimlerini oldukça ihtiyatlı değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Gündoğdu, 2007: 277). Alevi anlatımlarında ortaya çıkan tenasüh anlayışına ilişkin vurgular; bu inancın arka planında yer alan cennet, cehennem, kabir ve ahiret inancını inkâr felsefesiyle alakalı değildir. Zira bütün Alevi/Bektaşî anlatıları bu kavramlar üzerine kurulu olup, yapılan alan çalışmalarında da inanç konusunda ahirete inanç hemen hemen tam olarak ortaya çıkmaktadır.

Alevi-Bektaşî kültürel kaynaklarında, araştırmacıların söylemlerinde ve yapılan araştırmalarda “ölmek” kavramı;⁵ “bir diyardan diğer bir diyara göçmek”, “taşınmak”, “kalıbı dinlendirmek”, “don değiştirmek”, “esfel kalıbı donuna girmek”, “Hakk’a yürümek”, “gerçeklere karışmak”, “yürümek”, “sır olmak”, “emaneti teslim etmek”, “Cemal’e ve Didar’a kavuşmak” gibi terimlerle ifade edilmektedir (Kaya, 1996: 368–370; Şahin, 2006: 66; Eröz, 1992: 68; Üçer, 2010: 71). Görüldüğü üzere Alevi/Bektaşîlerde ölüme yüklenen bazı anlamlar, yeniden dünyaya geliş ifade eden kalıplarla ifade edilmektedir.⁶

Müslüman olmadan önce kültürel belleklerinde Budizm'den ve başka dinî geleneklerden geldiği sanılan etkiyle değişik sembol ve kişi imgeleriyle yer eden tenasüh inancı, Türklerin Müslüman olmasından sonra da belli ölçüde, kimi evliyaların şahsiyetine uygulanarak 'evliya menkıbesi' şekline dönüştürülmüştür. Örneğin menkıbelerde geçen geyikler, kendilerini avlamak isteyenleri mistik bir şekilde yola götüren bir kılavuz rolündedirler (Ögel, 1993: 24). Temelinde hiç şüphesiz Buda-geyik münasebetinden geliştirilen evliya-geyik ilişkisi bulunan bu telakki, Anadolu'da ortaya çıkmış olmayıp İslam öncesi dönemlere dayanmaktadır. Bu inancın sonucu, geyiğin avlanması kesinlikle yasaklanmış görünmektedir. Bütün Tahtacı ve Yörük aşiretleri inançlarında görüldüğü üzere, geyik vuran avcılarının başlarına mutlaka bir felaket geleceği inancının mevcudiyeti dikkati çekmekte ve bu konuda sayısız olaylar nakledilmektedir (Ocak, 2007: 182–184; Yörük, 2002: 31, 118, 119).

Bektaşî menakıbnâmelerine bakarak tenasüh inancını tespit eden Ocak (2007: 190–191), bu menakıbnâmeleri tenasüh inancı açısından üç bölüme ayırarak incelemektedir:

1. Tek ruhun Âdem'den (as) başlayarak sırasıyla bütün peygamberlerin bedenlerinde ve en son da Hz. Muhammed'in bedeninde şekillenmesi.
2. Hz. Ali'nin, Hacı Bektaş Veli olarak yeniden dünyaya gelmesi; daha sonra da bütün büyük evliyanın bedeninde yaşamaya devam edecek ve bunun kıyamete kadar sürüp gidecek olması.
3. Büyük bir velinin ruhunun, yine büyük bir velide ortaya çıkması şeklinde tasnif etmiştir.

Şimdi örnek olarak kimi Bektaşî anlatılarında (*vilâyetnâmeler*) tenasühü çağrıştıran benzetmelere bakmakta fayda var. Örneğin *Menâkıbu'l-Kudsiye'de* Baba İlyas sülâlesinin usul ve fîrûundan gelen şeyhlerin hep aynı ruhun mazharları olduğu bunların da; Dede Garkın, Baba İlyas, Muhlis Paşa, Âşık Paşa oldukları vurgulanmaktadır. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'de* Hz. Ali'nin Hünkâr donunda olduğu, *Vilâyetnâme-i Abdal* Musa'da Hacı Bektaş'ın ruhunun öldükten sonra Abdal Musa olarak tekrar dünyaya geldiği, *Vilâyetnâme-i Sultan Şucâuddîn'de*; Sultan'ın çok zamanlar evvel aynı yerlerde, yani Eskişehir dolaylarında Seyyid Battal Gazi olarak yaşadığını, şimdi de Sultan Şucâud-din'in bedeninde zuhur ettiğini; *Vilâyetnâme-i Otman Baba'da* ise tenasühe örnek olabilecek pek çok anlatı mevcuttur (Ocak, 2007: 184–188).

Genel olarak menakıbnâmelerde Hacı Bektaş Veli'nin "güvercin", "şahin" donuna girdiği, Ahmet Yesevi ve baş halifelerinin "turna" şekline girip uçtukları, Hünkâr'ın baş halifelerinden Baba Resül'ün bir yerde "geyik" bir yerde "güvercin" donuna girdiği yollu anlatımlara da rastlanmaktadır (Aslan, 2004: 39). Yine temsil-

lerde ve metinlerde Hacı Bektaş Veli veya başka bir büyük önderin “ay”a benzetilmesi ilginçtir. Şöyle ki; ayın hilal şekline başlayarak zamanla dolunay hâlinde en uygun biçimine girip giderek kaybolması gibi, ruh da hilal gibi bir bedende doğmakta, olgun yaşa gelmekte ve zamanı dolunca beden ölümüyle ondan çıkıp yepyeni bir başka bedende ortaya çıkmaktadır. Zahir de hangi biçimde görünürse görünsün, ay aynı ay olduğu gibi, hangi bedene girerse girsün, ruh da aynı ruhtur.

“Cenazeye imam olmak” biçiminde de ifade edilen bu inanca dayanak olarak şu söylene sık sık anlatılmaktadır: “Hz. Ali’nin ölmeden önce söylediği vasiyeti üzerine, cenazesi evden almak üzere gelen kişiye verilir. Hz. Ali’nin cenazesini devenin üzerine yükleyip, oradan uzaklaşan yüzü örtülü yabancıyı Hz. Ali’nin oğulları gizlice takip ederler. Bir ara yüzündeki örtünün açılmasıyla, cenazeyi alıp götürenin de Hz. Ali olduğunu görürler.” Yani bu düşüncede ölüm, aslında bir yok oluş değil, bir dönüşümdür. Bu söylene, birçok Alevi-Bektaşî deyişine ve söyencesine (efsanesine) de kaynaklık etmektedir (Yörükân, 2002: 130; Aktaş, 2010).

Diğer taraftan örneğin Hünkâr’ın Vilâyetname’sinde anlatılan kimi hikâyeler birer sembol ve simgedir. Bu hikâyeler derinlemesine ve tasavvufî kültür içerisinde incelendiğinde onlarla bir mesajın verilmek istendiği açıktır. Bu bakımdan kendisinden önceki dinlerin ve kültürlerin ortak mesaj araçlarından istifadelere sıkça rastlamak mümkündür ve bu oldukça olağan karşılanmalıdır (Noyan, 1998: 368).

Şia mezhebinin İmamiyye kolundan Bakiriyye ve Caferiyye’ye göre Cafer Es Sadık’ın hulûl ve tenasüh fikrini kabul etmediğini ilan edip reddetmesine karşılık, kimi Şia gruplar bu görüşte ısrar etmişlerdir (Şehristani, 1990: 167). Buna rağmen Şiilikten kimi terim ve sembollerini Türk Aleviliği bünyesine taşıyan Şah İsmail’in ise bu fikre yakın olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Şah İsmail Hatayi, Kul Himmet ve Pir Sultan’ın Yıldız Dağı’nda buluşup dem/devran geçirdiklerini, hâl diliyle muhabbet ettiklerini belirleyen, Kul Himmet’in köyü Varzıl’da İrfan Çoban’ın derlediği anlatı, tenasühün halk inançlarındaki göstergelerinden sayılabilir. Söyencede Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in; Şah İsmail, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet’in donlarında bir arada olmaları da tesadüfî değildir (Kaygusuz, 2010).

Bir rivayete göre de Hz. Hüseyin’in katilinin ruhunun bir yaban tavşanına geçtiği ve bu sebeple Alevi-Bektaşîlerin yaban tavşanı avlamadıkları, onu yemedikleri hatta ona dokunmadıkları görülmektedir (Birge, 1991: 146-147; Baloğlu, 2001: 75).

Alevi-Bektaşî literatür ve nefeslerinde Hz. Ali’nin farklı insanların bedenlerinde yaşadığı, varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu kültürün önemli şahsiyetlerinden ve yedi büyük şairinden⁷ biri olan Şah Hatayi’nin bir deyişinde durum net bir şekilde görülmektedir:

Kırk yılın başında bir nur doğuyor,
On iki imam mehdi ile geliyor,
Düldül eğerlenmiş Ali biniyor,
On iki imam mehdi ile geliyor (Avcı, 2006: 669).

Alevi kültüründe erenlerin genelde geyik ve kuş şekline girdiklerini söylemiş-
tik. Bilhassa Hacı Bektaş Veli, en çok güvercin sembolüyle anılmaktadır (Noyan,
2000: 665).

Yalancı dünyanın varın getiren,
Zemheride gonca güller bitiren,
Güvercin donuna girmiş oturan,
Hünkâr Hacı Bektaş kandedir (Avcı, 2006: 670).

Materyalist Yaklaşım

Aleviliği sınıf mücadelesinin bir uzantısı olarak algılayan bu anlayışa göre Alevilik kendi başına bir din değil, çeşitli dinlerden etkilenmiş bir yaşama biçimidir. Dahası Alevilik tarih boyunca egemen sınıflara karşı ezilenlerden yana tavır almış bir halk hareketidir. Bir bakıma Marksist bir Alevi teolojisi üreten bu eğilim sosya-
list bloğun çöküşünden sonra etkinliğini arttırmıştır. Çünkü 1980 öncesi sol parti ve sendikalarda yer alan Alevi-Bektaşî gençler, 1990'lardan itibaren bu akım içinde bulunmaya başlamışlardır. Kendilerine Pir Sultan Abdal'ı örnek alan bu akım, Pir Sultan Abdal dernekleri, Pir Sultan Abdal dergisi ve Kervan dergisi etrafında örgüt-
lenmişlerdir (Bilici, 1999).

Bu yaklaşım içerisinde yer alan kişiler, inandıkları materyalist felsefeyi Alevilik üzerinde yorumlama girişimi suretiyle Aleviliğe yeni bir yön verme gayreti içerisine girmişlerdir. Bunlara göre Alevilikte Hz. Ali figürü, kaynaklardaki ahiret, hesap, mizan gibi kavramlar İslami perspektifin dışında anlaşılmalıdır. Bu fikir adamları çoğunlukla da düşüncelerini tasavvufi yorum ve renklerin olduğu nefes ve de-
yişlerdeki manayı zahiren yorumlayarak destek bulma gayreti içerisine girmişlerdir. Bu yaklaşıma örnek olarak Piri Er, Erdoğan Çınar, Nejat Birdoğan ve Anton J. Dierl verilebilir.

Er (1998: 114), Türk dininin etkisi ve Budizm'in katkısıyla Alevilerde tenasüh inancının olduğunu, buna göre; kişi iyi bir insansa onun ruhunun iyi bir insan olarak geleceğini, kötü bir insansa da onun ruhunun kötü bir varlığa geçeceğini ifade etmektedir. Bunun yanında Er'in bir kısım nefes ve şiirleri yanlış tarzda zahiri olarak yorumlayıp, Alevilikte ahiret inancı, hesap, mizan, kabir gibi inançların başka mana-
larda kullanıldığını iddia ettiği görülmektedir.

Çınar (2007: 80-82, 145), Alevilerde tenasüh inancının varlığını "can ölmez, ten ölür" deyişinden hareketle izah etmeye kalkar ve ruhun "vücut-u mutlak"tan

ayrıldığını ve tekrar ona dönünceye kadar da huzura ve kemale eremeyeceğini ifade ettikten sonra, bunun da ancak tenasühle mümkün olacağını iddia ederek ahiretin varlığını inkâr etmektedir.

Bir başka görüş de Alevilikte ahiret inancı olmadığını, zaten Alevilerin Hz. Ali'nin Hacı Bektaş Velî şeklinde yeniden dünyaya geldiğine inandıklarını ifade ettikten sonra; "sudur nazariyesi" gereği insanın Tanrı'dan çıkıp, yeniden tanrıya dönüşünü "devir" olayıyla açıklamakta ve tıpkı ahireti inkâr eden diğer yazarlar gibi ruhun tekâmülünü bu yolla savunup tenasühü Alevi inancının merkezine oturtmaktadır (Dierl, 1991: 78).

Birdoğan (1996: 209) da Alevilerin tenasüh inancını "sudur nazariyesi" formunda yorumlamakta ve bu nazariyeyi Tanrı'nın bir kişinin içine girip yaşaması olarak ifadelendirmekte ve Tanrı'nın yarattığı ruhların "devir" denilen uzun bir yolculuğa çıktığını, bedeninin ruhu taşıyamayacak duruma geldiğinde yani öldüğünde ruhun aslına döneceğini ve bu aslın da Tanrı olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, ahiret inancını inkâr etmekte ve ölümün de, hesabın da dünyada olacağı iddiasını öne sürmektedir.

Karaşar bölgesi Alevilerinde çok az bir oranda dahi olsa ahiret inancıyla ilgili şüphesi olan ve tenasühe inananların olduğu gözlemlenmiştir. Bu inanışta olanların, diğer araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlara benzer temel argümanları; "Ölümden sonra dirilmenin, Cennet, Cehennem ve hesap gibi temel konuların Aleviliğin temel eserlerinde ve nefeslerde yer alması, bunların sembolik manaları içindir. Bu manalandırmaya göre bu şeylerin hepsi dünyadadır. Yine bu inanışa göre kişinin görgüde toplum nezdinde aklanması bir nevi Cenneti; görgüde cezaya çarptırılıp düşkün ilan edilmesi de bir nevi Cehennemi ifade eder." (Üçer, 2010: 301).

Temel kaynaklarında kuvvetli bir vurgunun olmasına rağmen, Alevilik içerisinde az da olsa ahireti kabul etmeme ve tenasühün varlığının delillendirilmesi tutumunun var olması; Alevi kimliği ile kendisini ifade eden görüş ve grupların çeşitliliğini gösterdiği kadar, Buyruklar v.b. kaynakların yazılması ve dağıtılması çerçevesinde, geleneksel Alevilik hakkında dile getirilen "yazılı kültüre geçiş" in başlaması konusundaki kanaatlerin ihtiyatla karşılanması gerektiğine işaret edilmektedir (Üçer, 2010: 301). Konu bu bakış açısı ile irdelendiği zaman, oluşturulmaya çalışılan Alevi kimliğinde ahiret inancına yer vermeme bilimsel ve tarihsel verilerin aksine ideolojik bir tercihi ifade etmektedir.

Anlaşılan bu bakış açısıyla ahireti inkâr ve tenasühü Aleviliğin temel felsefesi konumuna getirme düşünce/tutumu daha çok Marksist olarak tanımlanan araştırmacılar da görülmektedir. Yapılan sosyolojik çalışmalarda ve Alevi kültürel kaynaklarında ise ahireti inkâr ve tenasühü birinci derece bir inanç olarak kabul eden bir tutuma, özgün kaynakların ortaya koyduğu anlayışların çarpıtılması ya da yanlış anlama dışında rastlamak pek mümkün görünmemektedir.

Bağdaştırıcı Yaklaşım

Bağdaştırıcı sosyolojik yaklaşıma göre, parça bütün arasında, birinin diğeri ni/diğerlerini belirlediği zincirleme ilişkiler söz konusu değildir. Bu karşılıklı bağını tı tek bir faktörle açıklanamayacak kadar çok boyutludur. Çok boyutluluk, sosyo-kültürel gerçekliğin birbirine geçmiş üç boyutlu (bilişsel, davranışsal/normatif ve maddi) yapısı gereği ontolojik bir zorunluluktur. Yapısı analiz edilmek istenen her etkileşim ağının, etkileşimin ana kaynağını oluşturan ve anlam dünyasını yansıtan bilişsel boyutu; etkileşimi gerçekleştiren davranışları kapsayan ve bu davranışları düzenleyen normatif boyutu ve her iki boyutun hem en somut yansıması olan hem de onların gerçekleşmelerini sağlayan maddi boyutu vardır (Dikeçliğil 1997: 653). Bu yaklaşım, diğer yaklaşımların tersine (pozitivist ve fenomenolojik) fert-toplum etkileşimlerinde hem “anlama” hem de “açıklama” üzerinde durarak her ikisi arasındaki dengeyi kurmaya çalışmaktadır. Ayrıca bağdaştırıcı sosyolojik yaklaşım, “olması gereken” ile “olan” arasındaki ilişkiyi anlamak ve açıklamak için analiz yapmaktadır (Dikeçliğil, 1997).

Sunar (1975: 11)’in Bektaşiliğın tasvirini yaptığı yaklaşımı konu açısından da açıklayıcı bir özellik taşımaktadır: Bektaşilik, her şeyi ile ve her şeyden önce bir Türk tarikatıdır. Düşüncesi, duygusu, dili, kültürü, edebiyatı hülusa her şeyi Türk’tür ve Türkçedir. Bununla beraber İslamiyet ile bütün Asya dinleri ve felsefeleri başta olmak üzere Şamanlığı, Brahmanlığı, Budistliği, Zerdüştlüğü, hulül ve tenasühü, Yahudiliği, Hristiyanlığı, teslisi, Hurufiliği, Babailiği, Bâtıniligi, Caferiliği, Şiiligi, İmamiliği, Melamiliği, Ahiligi, Kızılbaşlığı, Kalenderiliği, Haydariliği ve daha birçok görüş ve düşünceleri içeren bir uzlaşmacı yapıdır.

Bu bağlamda Alevi nefeslerinde yer yer tenasühten bahseden ifadelerin yanı sıra mahşer, cennet, cehennemden bahseden, özellikle de velâyetnâmelerde tenasüh inancını çağrıştıran örneklerin yanında, ahiret inancına dair güçlü vurguların da bulunduğu ifade edilmelidir (Pir Sultan Abdal Divanı, 1994: 125, 132, 297; Shankland, 1993: 129; Ocak, 2007).

Bu inancı tasavvuftaki devriye⁸ fikriyle ilişkilendirerek yorumlayanlar da bulunmaktadır. Bu inanca göre, tenasühten maksat beden değil, fikren bir ilerleme ve tekâmüldür. Yoksa ruhun başka bir bedende ortaya çıkması değil, aynı bedende gelişme kaydetmesidir, şeklinde yorumlamalar da bulunmaktadır (Üçer, 2010: 304).

Bugüne kadar yapılan alan araştırmalarında görüleceği üzere; Çorum, Amasya, Elazığ, Antalya ve civarı (Abdal Musa Tekkesi) Alevi/Bektaşilerde ahirete inananların oranının yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır (Arabacı, 2000: 139; Uçar, 2004: 147; Yıldız, 2004: 120; Keskin, 2004: 164).

Tokat Alevileri de ahiretin varlığına büyük oranda inanmaktadırlar. Onlara göre, “Ahiret, kabir, ölümden sonra dirilme, hesap, sual-sorgu, mizan, cennet, cehennem vb. hepsi vardır ve haktır.” (Üçer, 2010: 295).

Tunceli Alevileri üzerine yapılan bir araştırmada, katılımcılardan % 55,6’sı ahirete inandıklarını, % 31,5’i ahirete inanmadıklarını, % 12,9’u ise kararsız oldukları yönünde görüş beyan etmişlerdir (Yıldırım, 2010: 156).

Tunceli Alevileri üzerinde yapılan bir başka araştırmada; “Hacı Bektaş Veli’nin Hz. Ali donunda geldiği” şeklindeki önermeye; araştırmaya katılan katılımcıların % 45,9’u bu inancı benimsediklerini, % 36,5’i böyle bir inanca sahip olmadıklarını, % 7,1’i bu inancı kısmen benimsediklerini belirtmişlerdir (Tuğrul, 2006: 189).

Uçar (2006: 130)’ın Abdal Musa Tekkesi üzerine yaptığı sosyolojik çalışmasında; “Hacı Bektaş donunda gelen Hz. Ali’nin kendisidir.” yargı cümlesine katılımcıların % 55,8’i katıldığını, % 44,3’ü ise bu düşüncüyü tamamen reddettiklerini belirtmişlerdir. Benzer bir şekilde, bir başka alan araştırmasında katılımcılara yöneltilen “Hacı Bektaş donunda gelen Hz. Ali midir?” yargı cümlesine evet diyenlerin oranı % 53, hayır diyenlerin oranı ise % 47 olduğu görülmektedir (Taşgım, 2002: 55–64).

Karaşar yöresinde gerçekleştirilen alan araştırmasında Bektaşî büyüklerinden Doğan Halife Baba (27.11.2006) tenasüh inancını değerlendirirken;

“Elbette buna inanıyoruz, bu sizin tenasüh dediğiniz şey bir anlamda. Anadolu’daki bütün erenler gelip Hacı Bektaş Veli’den el almasına karşılık, Taptuk Emre gelmemiştir. Niçin gelmediği sorulduğu zaman da o, Hz. Ali’den el aldığını söylemiştir. Bunun üzerine, ‘Hünkâr’da o eli görsen tanır mısın?’ diye sorduktan sonra, evet cevabını alınca, ‘Bu elden mi?’ diyerek kendi elini göstermiş ve o sırada Taptuk Emre bu elle, Hz. Ali’nin elinin aynı olduğunu görmüş, ‘Senin emrine uyduk’ anlamında taptuk pirim, taptuk demiş. Çünkü Hz. Ali’nin de alında ve sağ elinde yeşil bir ben varmış. Dolayısıyla biz buna inanırız.”

Yine Karaşar kökenli Bektaşî Derviş Erdoğan (03.02.2007), Hz. Ali’nin Hacı Bektaş Veli donunda geldiğine olan inancını belirtmiştir:

“Her şeyi yaratmaya kadir olan Allah dilerse, aynı kişiyi başka birinin donunda da getirir, bu halin anlaşılması için erenlerin sırrına vakıf olmak gerekir ki, bu bizde eksik olan bir husustur. Üstelik bu ruhların yeniden başka birinin donunda gelmesi alelade insanlara olacak bir şey de değildir; seçkin ve vazifeli kimseler için geçerlidir.”

Diğer taraftan Karaşarlı Demirezen Baba (27.11.2006) bağdaştırıcı bir yaklaşımdan hareketle tenasüh anlayışını kabul ettiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Biz ölmek için değil, olmak için dünyaya geldik. Ruh önemli, o ölmez ve mükâfatı ruh görür; cezayı beden görmez. Beden bir posa, onun bir önemi yok; eğer zamanında ruh geldiğinde ‘olmamışsa’ yeniden gelebilir. Zaten bu herkes için değil,

seçkin insanlar için söz konusudur. ‘Rabbin müstağni ve rahmet sahibidir. Dilerse, sizi başka bir milletin soyundan getirdiği gibi, sizi yok eder, dilediğini yerinize getirir.’ (Enam Suresi, 133), ayeti de buna delildir, dolayısıyla bize göre reenkarnasyon vardır.”⁹

Günümüzde Aleviler, öze bağlı kalmak kaydıyla yeni yorumlar da geliştirmişlerdir. Karaşarlı Çakır Baba (11.12.2006) bu konuda şunları söylemiştir:

“Bizim ‘don değiştirme’ dediğimiz tenasühe ben inanıyorum, ancak benim anladığım şey şudur; Hz. Ali’nin ne gibi baskın özellikleri vardır? Bunu herkes bilir, cesur, âlim, tevazu, soylu, abid vb. İşte bu özellikler aynen Hünkâr Hacı Bektâş Velî’de de vardır; şimdi buna tenasüh diyeceksek diyelim, ama Hz. Ali’nin bütün ruh halleriyle yeniden geldiğini düşünmek pek makul görünmüyor; çünkü Cenab-ı Allah ‘elest bezminde’¹⁰ her ruhtan bir cevap aldı, yani dünyaya ne kadar insan gelecekte hepsi ikrar verdi, hatta Hz. Ali’nin bu özelliği Mevlana’nın yazdığı Divan-ı Kebir’in ‘Nadi Ali’ bölümünde karşımıza çıkıyor. Yani onun ruhu başka peygamberlerle beraber de gelmiştir; ancak bu onun tam ruhu değildir, özellikleridir, Cenab-ı Allah’ın kullarına üflediği ruh onun tamamı mı? Elbette hayır, bir cüzdür.”

İlkel dinlerin efsane ve mitlerin etkisiyle oluşan inanç sistemleri, evrensel dinlere aktarılırken yeni formlarda kendini meşrulaştırır. Bu düşünceye örnek olarak bölge insanı A.K’nin benzetmesi ilginçtir (02.12.2006);

“Bizim don değiştirme inancımızda Hünkâr’da olduğu gibi güvercinin sık sık tercih edilmesinde İslam tarihinde Hira’da saklanan Hz. Peygamberin mağarada kendisini bir güvercinin koruduğuna duyulan inancın da etkisi vardır.”

Bazı insanlar, gerek Makâlât ve Buyruk gibi temel kitaplarda gerekse nefeslerde ruh göçü manasına gelebilecek bazı karineler (ipuçları) karşısında uzlaştırma yoluna gidebilmektedir. Görüldüğü üzere sosyolojik çalışmalarda da hem ahirete iman oranları yüksek görünmekte hem de tenasüh inancına inanç varlığını devam ettirmektedir. Bu durumu eski inançlarla temel İslami inançların uzlaştırılması şeklinde yorumlamak mümkündür. Çünkü araştırmalarda da görüldüğü üzere İslami anlayışına uygun bir ahiret ve hesaba inanan Alevi kitleler, aynı zamanda geleneksel olarak yıllardır duydukları ve inana geldikleri tenasüh inancına da inanmaktadırlar. Bu iki inancın birbirine zıt olduğu düşüncesi onları bu iki inancı mezcederek inanmaya sevk ettiği görülmektedir.

Genel İslami Yaklaşım

Kur’an’a göre, insanın kişiliğini bulması, ahlaki olgunluğa ve güzelliğe erişmesi, tek bir hayat süresi içindedir; onun için bu hayat süresini iyi değerlendirmek gerekir ve bu, insanın hür iradesine kalmış bir şeydir. Buna göre Kur’an’ın ahiret için, insanın ruh ve beden olarak yeniden yaratılacağı ve yeniden dirilişin bu şekilde gerçekleşeceğini vurguladığı görülmektedir (Baloğlu, 2001: 188, 198).

Bunun yanında, Alevi/Bektaşiler İslâm'ın temel prensiplerinden olan öldükten sonra dirilme ve ahiretin varlığına iman etme hususunda genel İslami inanç esaslarının dışında değillerdir¹¹ (Üzüm, 2002: 33; Güzel, 2002: 78, 275; Bozkuş, 1999: 137). Nitekim temel kaynaklarda konu ile ilgili kesin ve kuvvetli vurgunun varlığı tekrar olarak dile getirilmelidir. Makâlât'ta ahirete inanmak, iman esaslarından birisi olarak sıralanmıştır (Güzel, 2002: 78-79).

Üzüm (2007: 118-122), günümüz Aleviliğinde ölümden sonra ruhun yeniden başka bir tende ortaya çıkması anlayışının var olduğunu, bunun yanında ahiret inancının da % 97 oranında "dede"lerde olduğunu ifade etmektedir. Alevilik konusunda yapılan araştırmalarda da vurgulandığı üzere Çorum, Amasya, Elazığ, Antalya ve civarı (Abdal Musa Tekkesi) Alevi/Bektaşilerde ahiret inancının çok yüksek oranda olduğu görülmektedir.

Karaşar Alevi/Bektaşilerinde ahiret günü ve ölümden sonra bir kez dirilmenin varlığına dönük inanç tutumunun kabul oranı % 91,9'dur. Bu duruma göre; Alevi/Bektaşilerin ahiret günü ve ölümden sonra bir kez dirilmenin olduğu yönündeki ahiret inancına çoğunluğun katıldıklarını söylemek mümkün görünmektedir (Güngör, 2007: 183).

Yapılan araştırmada Karaşarlı Yörük Baba (04.01.2007) ahiret inancını şu şekilde ifade etmiştir:

"Ahirete elbette kesin kesin inanmalıyız, yoksa bu dünyanın sadece burada bittğini düşünmek insana ızdırap vermekte, burada ezilen, horlanan, haksızlığa uğrayanların, bu haklarını alacağı bir yer mutlaka olmalı, akıl bunu gerektiriyor."

Ancak günümüzde basın yayın yoluyla yapılan tartışmalarda bu konu gündeme getirilmiş olduğundan temel İslami telakkinin Alevi önderlerinde yer ettiğini ifade etmeliyiz. Karaşarlı Yörük Baba (04.01.2007) geleneksel "şekil değiştirme"yi kabul edilebilir bulmadığını şu sözlerle ifade etmektedir:

"Ben ruhların Cenab-ı Allah'a ikrar verilirken bir tek yaratıldığına inandığım gibi, dünyada da bir kez yaşadığına, sonra da ebedi istirahatgâhına gittiğine inanırım. Eğer Allah özel görevli kişileri dilemiş olsa yeniden yaratır, niye daha önce dünyayı görmüş bir ruhu vazifelendirsin ki... Hem bizim inancımıza göre ruhla birlikte beden de hem ceza hem de mükâfat görecektir, o zaman hangi ceset azabı veya mükâfatı çekecek? Zaten Kur'an-ı Kerim'de böyle bir şey demiyor."

Demirezen Baba (02.01.2007) Alevi gençlerinin bu konudaki tutum/düşüncelerinde değişim yaşanmakta olduğunu, yaşanan bu değişimi ise şu şekilde açıklamaya çalışmaktadır:

"Eskiden hepimiz tenasühe inanırdık, gençler de buna dâhil tabii. Ancak son yıllarda özellikle şehirlerdeki gençlerimiz ahirete inanıyorlar, ancak don değiştirme ye pek inanmıyorlar. Bunun sebebi de olsa olsa cemaat ve tarikatların çalışmalarıdır."

H.Y (02.04.2007) bir kültür ve maneviyat kaybının zamanla anlatılan her şeyin zahirine göre anlama sorununu ortaya çıkardığını dile getirmeye çalışmaktadır.¹²

“Don değiştirme, başlangıçta âlimlerin kerametlerini insanlar daha iyi anlasın diye, temsil yoluyla dile getirilmiş hikâyeler olup, bundan maksat insanlar bundan ibret alsınlar diyedir; ancak zamanla Aleviler manevî makamlarını koruyamadıkları için anlatılan her şeye zahir gözüyle bakıp, gerçek zannedip, buna inanmışlar ve bunu inanç haline getirmişlerdir. Aslına bakılırsa hiçbir Müslüman’ın başka bir bedende ruhunun yeniden gelmesi mümkün değildir.”

H.T bu inanç konusuna şüpheli bir yaklaşım ortaya koymaya çalışmaktadır (05.02.2007):

“Allah her bir kuluna farklı bir parmak izi veya yüz, saç şekli vererek yaratırken ne diye aynı ruhu yeniden dünyaya göndersin? Tenasühü sorguladığımızda bazı soruların cevabını veremediğimiz için bu inanca şüpheyle yaklaşıyorum.”

Görüşmelerimizde özellikle dikkatimizi çeken bir husus da; alan araştırması sırasında yapılan gözlemlerde “Baba”ların bu anlayışı kabul etmelerine karşılık, halkta ve bilhassa gençlerde çoğunlukla “tenasüh” anlayışının/düşüncesinin olmadığıdır.

Yüzeysel İnanç Yaklaşımı

Tenasüh anlayışı, Budizm’in etkisiyle Türkçenin yazılı kaynaklarında da yer almaktadır. Budizm’den yapılan tercüme daha çok din büyüklerinin kerametvari işlerini anlatan eserlerdir. Türkçeye tercüme edilen bu menkıbeler, her yeniden geliş sırasındaki maceraları anlatmaktadır ki, İslamiyetin kabulüne kadar bu inançlar halk arasında çok yaygındır.

Halk arasında yaygın olan bu inançların İslam’a girdikten sonra hemen terk edilmesinin sosyolojik açıdan çok zor olduğu bilinen bir gerçekliktir. Her ne kadar bu topluluk din değiştirse de dinî düşüncenin yenileşmesi, özellikle yerleşik dini hayat ve düzene çok geç katılan topluluklarda uzun zaman alan bir süreçtir. Bu sebeple Türkler arasında bu inancın kalıntılarının varlığının sosyolojik bir bakış açısıyla anlamlandırılabilceği düşünülmektedir.

Temel Alevi kaynağı olan Buyruk’ta tenasüh anlayışına rastlamak mümkün değilken, eserde ahiretle ilgili “ölmeden önce ölmek” başlığında çok önemli kayıtlar vardır. “Mahşer olmadan hesabınızı görün.” rivayetiyle konuya girilirken bundan başka da hesaba çekilme, cennet, cehennem gibi ahret inancı ve sonucunu ifade eden pek çok kayıt da mevcuttur (Bozkurt, 2006: 143–145, 168). Buyruk’a atıf yapılmasının sebebi, halkın din anlayışının oluşmasındaki temel fonksiyonundan kaynaklanmaktadır.

Araştırmalarda görüldüğü üzere bir Alevi dede veya babasına ahiret, mahşer ve hesapla ilgili bir nefes okunsa, onu inancı olarak kabul etmekte; hulûl veya tenasühü andıran nefesler okununca da onu da inancı olarak görebilmektedir. Aslında bu inançlar temelde birbirine aykırı düşünceler olarak yorumlanabilir (Yörükan, 2002: 32, 247). Bu ikilemin temel sebebi, her iki inancın da felsefi ve dini temelinden ziyade sözlü kültüre bağlı olarak oluşan bilginin sonucunda ortaya çıkan, kendi sahip olduğu bilgiden emin olmayan ve sadece anlatılara dayalı olarak oluşan inanç yapısı ve inanma biçiminden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Yörükan (2002: 117)'in yaptığı araştırmada Tahtacı Alevilerinde, sebep ve hikmetlerini bilemeseler de, tenasüh inancının varlığı gözlemlenmektedir. Bunun yanında tenasühün genel bir kural olmadığı ve bütün Bektaşilerin tenasühü benimsemedikleri de dile getirilmektedir (Eyüboğlu, 1993: 163).

Malatya'da Kuluncak Alevileri üzerinde yapılan araştırmada tenasüh veya don değiştirme inancının varlığı büyük oranda kabul görmektedir (Gürer, 2008: 112). Bir başka araştırmada ise Elazığ, Tadım Köyü Alevilerinde de tenasüh inancının varlığı belirlenmiştir (Köseoğlu, 2009: 48).

Üçer'in araştırmasında (2010: 284) Derviş Başdoğdu'nun ahiret inancıyla ilgili olarak; "Ahiret, bizim deyişlerini okuduğumuz velilerin sözlerinde yoktur; ama 'Kur'an'da vardır.' denirse inanırım, yanıldığımı anlarım." Bu yaklaşım, Alevilerde ahiret, tenasüh gibi inançların daha çok şifahi ve geleneğe bağlı nefeslerden kaynaklandığını göstermesi açısından ilginçtir.

Kimliğin edinilmesi ve dinî tecrübenin aktarımında anlatıların büyük önemi olduğunu Ali (02.12.2006) şu sözlerle ifade etmiştir:

"Bizler ruhların yeniden başkasında donlanmasına inanırız. Bu inancımızdan dolayı atalarımızdan aldığımız öğütlerle Ayin-i Cemlerde kesilen kurbanların kemikleri kırmadan pişirilir. Kurban kemik kafesinin günün birinde tekrar canlanabilmesi için zedelenmemesi gerekmektedir."

Bunun yanında kimliğin inşasında dilden dile anlatılan hikâyelerin/anlatıların etkisi olduğunu ifade etmek de mümkün görünmektedir. S.D (03.12.2007) bu konuda şunları ifade etmiştir:

"Bununla ilgili köyde başka şeyler de anlatılır. Mesela çocuğu genç yaşta ölen bir kimseyi annesi rüyasında görür ve genç, anne falanca hanım doğum yapacak ve erkek evladı olacak, git söyle, benim adımla versinler, sen de beni görmek istediğinde ona bak, ben ondayım demiş. Bunun üzerine rüya aynen gerçekleşmiş ve çocuk biraz büyüyünce, o ölen gencin evine geldiğinde, ben bunu buraya koymamıştım, bu nereden geldi vb. sorular sormaya başlamış ve o da kendisinin ruhunun daha önce bu evde dünyaya geldiğini iddia etmiş.¹³ Bu herkes tarafından bilinir. Bunun dışında

başka, buna benzer şeyler anlatılırsa da bana göre Kur'an da bunu doğrular bir şey yok; ama bu anlatılanlar insanı etki altında bırakıyor, onun için birçok insan buna inanıyor.”

Anlaşıldığı üzere Alevi/Bektaşî alt kültürüne ait değerleri, dinî bilgileri sözlü kültür aktarımı ile öğrenen topluluğun belirli bir kesimi gerek sosyopsişik, gerek tarihî ve dinî sebeplerden dolayı tenasühe inanmakta ancak bunun gerekçelerini temellendirme noktasında önemli problemlerle karşılaşmaktadırlar. Bu durum göstermektedir ki, bu inanç anlayışı topluluğun belli bir kesiminin inanç yapılarında yüzeysel olarak da olsa yer etmektedir.

Sonuç ve Genel Çıkarımlar

Türklerin tarih boyunca hareketli bir hayat yaşamaları, bölgeden bölgeye göç etmeleri, onlarda değişik kültür ve medeniyetleri görme ve karşılıklı etkileşim sonuçlarını doğurmuştur. Bu bağlamda göçer yaşam tarzını yaşayan Türkler; Hint, Çin ve İran kültür ve din anlayışlarından da etkilenmişlerdir. Bu etkileşim onlarda sosyal değişme yoluyla yeni kültürleşme ve dinî anlayışları ortaya çıkarmıştır. Türklerin daha yalın olan din anlayışlarında felsefi derinlik ve mana boşluklarını, karşılaştıkları bu tür kültürlerle doldurma eğilimini doğurmuştur. Müslümanlığın kabulünden sonra, İslam kültürünün boş bıraktığı bu ritüel alanları, eski Şamanist ve Budist kültürün unsurlarıyla doldurma yoluna gidildiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Alevi-Bektaşî kültür kompleksi içinde ifade bulan inançlar, temel renklerini büyük ölçüde İslam'dan alırlar ve başlangıç felsefesi itibarıyla İslam'ın dışında kesinlikle değillerdir. Bununla birlikte düşünceler, büyük ölçüde dağınık, parçacı ve öznel bir temelde oluşturulur ve çoğu kere de efsanevi bir temele sahiptir. İşte tenasüh inancı da böyle bir düşüncüyü yansıtmaktadır.

Ahret inancı ve buna bağlı olarak Cennet ve Cehennem inancı, Alevi temel kaynak ve nefeslerinde görüldüğü üzere büsbütün ihmal edilmiş değildir. Her ne kadar tenasüh inancını içeren anlayışlar varsa da, bir ölçüde kıyamet sonrası iman konularına göndermeler vardır ve en önemlisi bu husustaki göndermeler, tenasühe yapılan göndermelerden daha belirgindir. Bazı düşünürlerinin fikirlerinin aksine, yapılan sosyolojik çalışmalarda Alevi-Bektaşîlerin hemen hemen tamamının ahret ve hesaba inandıklarını ifade ettikleri görülmektedir.

Değişik sebeplerde olsa günümüzde Alevi/Bektaşî zümreler arasında tenasüh ve hulûl inancının eskiden olduğu gibi, tam manasıyla devam ettiğini söylemek zordur. Araştırma sürecinde görüşülen katılımcıların büyük çoğunluğu tenasüh inancı hakkında teorik bilgiye sahip değillerdir. Birtakım psikososyal ve tarihsel neden ve anlatılardan ötürü, böyle bir inancın söylenti düzeyinde de olsa varlığı kesindir. Öte yandan yörede kendisinin yeniden bedenlendiğini iddia eden kimse de bulunmamaktadır.

Dört temel bakış açısıyla değerlendirdiğimiz tenasüh inancının toplumsal tabanına baktığımızda Kararşar yöresi insanı da dâhil olmak üzere Şu tipolojileŐtirme yapılabilir görünmektedir;

a-Marksist bakış açısına daha çok eski solcu, eğitimli ve örgütlü Alevi zümreler içerisinde rastlanılmaktadır. Bu sosyal grup daha çok 1980 sonrasında kendilerini Alevi kimliği içerisinde konumlandıran kişilerden oluşmakta olup, toplumsal tabanları ve inançları genel Alevi yapısı içerisinde en zayıf görünen grubu teşkil etmektedirler.

b-Orta gelir grubunda yer alan ve eğitim durumları orta ve lise seviyesine sahip ancak keskin ideolojik yapılanmalardan uzak ve yapılan bilimsel araŐtırmalardan da haberdar olanlar *bađdaŐtırmacı anlayışı* temsil etmektedirler. Bu insanlar bilhassa büyük Őehirlere göçle birlikte karşılaştıkları yeni ortamlarda kimliklerini devam ettirme tutarlılığında olan, bunun yanında “cem evi” gibi ibadet edilen yerleri de inŐa ederek İslam içerisindeki Alevi kimliklerine sahip çıkan kişilerden oluşmaktadır.

c-İslami perspektife yakın olanlar son yıllarda artan dinî hareket ve dinin toplumsal hayattaki karŐılılıđından etkilenip, temel İslami bilgiye ulaŐma gayreti içerisinde olan genç ve eğitimli Alevi kişilerden oluşmaktadır. Özellikle Őehirli ve yüksek eğitimli bu kimseler, geleneksel inançlarını sorgularken karşılaştıkları güçlüklerde yeni yorumlara ihtiyaç hissetmekte ve ardından yeni bir dinsel kültürlenmeyle karşı karŐıya gelmektedirler. Bu yeni kimlik inŐa süreci sonucunda sahip oldukları bazı geleneksel inanç ve tutumları ise reddeden bir toplumsal grup oluşturabilmektedirler,

d-Yüzeysel düzlemin toplumsal kesimi ise daha çok kırsal kesim Alevileri ve Őehir hayatında da olsa toplumsal sınıf ve gruplarla yoğun ilişkisi olmadan geleneksel hayatını sürdüren kişilerden oluştuğunu söylemek mümkündür.

Sonnotlar

¹ Konumuz dinlerde Tenasüh olmadığı için kısaca ifade edecek olursak; Yahudiler’in Tekvin X. Bab, 22 ve 23. ayetlerde reenkarnasyon düşüncesine yer verdikleri iddiâ edilmiştir. Her ne kadar Yahudi mistisizminde tenâsüh düşünçesi kabul görse de Ortodoks Yahudiler bunu Őiddetle reddetmiŐlerdir. Bunun yanında Eski Ahit’de reenkarnasyonu destekler mahiyette açık ve net ayetlerin bulunmadığını da eklemeliyiz (Baloğlu, 2001: 87). Tenasüh inancı IV. İstanbul konsili ile Hristiyanlıkta reddedilse de Hristiyanlarda da bazı gruplar bu düşünçeye inanmaya devam etmişlerdir. Dolayısıyla bu inanç ana Hristiyan akımları tarafından itibar edilmeyen ve kesin bir dille reddedilen bir inanç konumundadır (Baloğlu, 2001: 84). İslam tarihinde de tenasühe enterasan olarak Mutezili grup içinde Habitiyye ve Hadsiyye’de; Şia fırkalardan Keysaniyye ve onun alt kolu olan HaŐimiyye, Beyaniyye, Rizamiyye’de; Şia Galiye fırkası içinde Sebeiyye, Hattâbiyye, Kamiliyye, Albaiyye, Mugiriyye, Kayyaliyye, HiŐamiyye, Nu’maniyye, Yunusiyye, Nusayriyye, ve İŐhakiyye’de rastlanmaktadır. Diğer taraftan Mecusiler içinde Seneviyye’de; Sabiiler’in Hırnaniyye grubunda; Brahmanların Reenkarnasyoncu grubunda, tenâsüh görüşü vardır (Şehristani, 1990: 54; 151; 176-177; 281; 362; 714). Ancak dinlerde bu yaklaşımların hiç biri ana kitleyi temsil etmemektedir.

- ² Araştırmada Karaşar yöresi: aynı zamanda Dereli, Köşeler ve Saray köylerinin insanlarını da kapsar şekilde kullanılmaktadır. Karaşar, tüzel kişiliği olan bir belde olup Cumhuriyet, Gazi ve Yenimahalle adlı muhtarlıktan müteşekkildir. Ankara'nın Beypazarı ilçesine bağlı; Ankara'nın 126 km. kuzeybatısında, Beypazarı'nın ise 26 km. kuzeydoğusunda ve Bolu'nun güneydoğusunda yer alan bir beldedir. Dereli, Köşeler ve Saray Köyleri de tüzel kişilikleri olan yerlerdir. Hali hazırda idari olarak Saray ve Köşeler köyleri Karaşar Bucağına, Dereli ise 1962'den sonra Uruş Bucağına bağlanmıştır. Ancak bu yörenin dini alt kimliklerinde görülen ortaklıklar ve bu yerler arasında ilişkilerin sıkı olması sebebiyle araştırmada Karaşar yöresi veya bölgesi adını diğer adı geçen köyleri de kapsayacak şekilde kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.
- ³ İslam Felsefesinin bu dini akımlardan etkilenmesiyle ilgili olarak Filiz'in ifade ettiği konu önemli görülmektedir. "İslam felsefesi Hint felsefesinin özellikle Vahdet-i Vücut, Ruhların Tenasühü ve Nefis Tezkiyesi gibi telakkilerinden yararlanarak bunları kendi çerçevesi içinde yeniden anlamlandırdı." (Filiz, 1996: 46-47).
- ⁴ Aslında tenasüh inancının temelinde "ölümsüzlük" veya "ebedi yaşam" düşüncesi vardır. Oysa İslâmiyet'in de içinde bulunduğu teistik dinlerde "ölümsüzlük" konusunda "Tanrı merkezli" bir yaklaşım söz konusudur. Buna göre insanı ölümsüz kılacak, rûhun mâhiyetine yönelik spekülasyonlar değil; ilim, irâde ve kudret sahibi Tanrı'dır. (Enbiya, 104) Bu nedenle rûhun mâhiyetinden hareketle ölümsüzlüğü ispatlama yöntemleri dinî çevrelerde fazla itibar görmemiştir. (Bilmen, 2000: 412)
- ⁵ Örneğin Yörükân (2002: 231)'a göre Tahtacı Alevilerinde ölenin eşyalarını kendisi ile birlikte gömme âdeti onların tenasüh inancından kaynaklanmaktadır.
- ⁶ Noyan (1999:231-240)'a göre İnsan-ı Kâmil olana kadar ruh, farklı evrelerden geçerek (cansız, bitki, hayvan, insan) dünyaya gelip gidecektir, yani devr edecektir. Bu manada Bektaşiler için ölüm hiçbir zaman bir yok oluşu ve sonu ifade etmez. Ölen bir kişi için öldü demek yerine, "kalıbı değiştirdi" (Noyan 1999: 236) ya da "Hakk'a yürüdü" ifadelerinin kullanılması tenasüh fikrini akla getirmektedir.
- ⁷ Diğer büyük ozanlar: Nesimi, Fuzuli, Pir Sultan, Kul Himmet, Yemini ve Virani'dir.
- ⁸ Tasavvufta devriyenin ruhsal manada bir ilerleme olarak kabul edildiği görülmektedir (Uludağ, 1994: 231-232; Uzun, 1994: 251-253). Bektaşî inancında tenasühün olmadığı ancak devriyenin de tasavvufi manada ele alındığı düşünce için bkz. (Temren, 1995: 220). Diğer taraftan Bektaşilikte tenasüh inancının bozulma dönemiyle birlikte ortaya çıktığına dair düşünceler de mevcuttur (Öztürk, 1990: 38-40).
- ⁹ Âyetin bu kısmında, bir toplumun cezalandırılışı ve onun yerine başka bir toplumun getirilişi yer almaktadır. Bu değişimin sebepleri, 125. ayetten sonraki ayetlerde verilmektedir. Bunlar zulüm, inkâr, dünya hayatına aldanma, toplumların çöküş sebeplerindedir. Fertten başlayan bu sebepler topluma sıçrayınca, çöküşü beraberinde getirmektedir. Ferdin şahsiyetindeki değişim, toplumun şahsiyetinin değişimine kadar uzanırsa, toplumsal değişim de ilâhî takdirin konusu haline gelir.
- Toplumsal değişimlerde ilâhî irade devreye girerse, Allah o toplumu yok edip yerine başka bir toplumu getirir: "Bu da, bir millet kendilerinde bulunamı (güzel ahlâk ve meziyetleri) değiştirenceye kadar, Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden dolaydır" (Enfâl 8/53). "Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah, onlarda bulunamı değiştirmez" (Ra'd 13/11).
- Bu iki ayet, En'âm suresinin 133. ayetindeki, bir kavmi giderip onun yerine başka bir toplumu getirmesinin alt yapısını vermektedir. Toplumun şahsiyetindeki değişim önemli bir dinamiktir. Bunun üzerine Allah kendi dilemesini değiştirmekten yana gerçekleştirirse, o toplumu değiştirmektedir. Böylece değişimin en güçlü sebebi, ilâhî irade olmaktadır. Tarihteki toplumların çöküşü ve yerine yeni bir toplumun gelişindeki sebeplere dikkat çeken Allah, hem siyaset hem toplum bilimi, hem de

tarikh felsefesi açısından önemli bir kanunu öğretmektedir. Görüldüğü üzere ayeten tefsiri ve sosyolojik bakışta böyle bir anlayışı çıkarmak güçtür. Ayrıca bu ifadelerin Reenkarnasyon anlayışıyla bire bir örtüştüğü de görülmektedir örneğin; Tibetlilerin rûhâni lideri olan Dalay Lama kendinden önce yaşamış olan bir başka Dalay Lama'nın ruhunun şimdi bedeninde tekrar dünyaya geldiğini ifade etmektedir. O ölümü sadece elbiselerin değişimi olarak ifade eder (Has, 2004: 393).

- ¹⁰ Bu terimden maksat: Allah, bedenlerden önce ruhları yaratmıştır. Ruhlar, bu bedenlere girmeden kendilerine özgü bir âlemde bulunmaktadır. İşte bu âlemde iken Allah onlara: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demiş. Onlar da: “Evet, sen bizim Rabbimizsin.” diye cevap vermişler. Bu terim, ruhlar âlemindeki bu tanıklık durumunu hikâye etmektedir.
- ¹¹ Buyruk'taki ifadelere göre: “Hem talibin üç musibeti vardır: Birincisi, yalan söyleye ve kasutla edep beklemeye. İkincisi, gybet ve kötülük ede. Üçüncüsü: Erenlerin sevgisini gönlünden çıkara. Herhangi bir talib bu üç türlü işi edecek olursa, dergâha kabul olmaz, dünyadan ahirete imansız gider ve de kıyamet gününde cehennem azabına layık olur.” (Bozkurt, 2006: 79) denilerek ahiret inancına vurgulu bir anlatım yapılmıştır.
- ¹² Bektaşilerin yol büyüklerinden olan Noyan Dede baba'da aynı konuya dikkat çekmektedir. O'na göre Bektaşî tarikatına mensup bazı müellifler, özellikle Bektaşî nefeslerinde sıkça terennüm edilen ve tenasuh ve hulûlu çağrıştıran belli ifadelerin zahirinden hareket edenler tarafından yanlış algılandığını, bunların aslında birlik (tevhid) düşüncesini açıklamak amacıyla söylendiğini ve bunun seyru sulukun icaplarından olduğunu öne sürmektedir (Noyan, 2000: 253).
- ¹³ Yaklaşık 40 yılı aşkın bir süreçte 2500'ün üzerinde geçmiş yaşam iddiasını araştıran Ian Stevenson, bütün bu vakalar bir araya getirile bile reenkarnasyonun bilimsel olarak kanıtlandığı anlamına gelmeyeceğini, nihayetinde reenkarnasyonun bir inanç olduğunu söylemektedir. Ayrıca Stevenson (1998: 76), bu türden hatıralar anlatan çocukların ruhsal bunalımlar ve kişilik bölünmeleri yaşadıklarını, anne ve babalarını reddettiklerini, eski kocalar, karılar ve çocukların birbirine girdiğini, işlerin karıştığını, çok büyük aile dramları yaşandığını belirtmektedir.

Kaynakça

1.Yazılı Kaynaklar

- ARABACI, Fazlı (2000): Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları Çorum Örneği, Samsun, Etüt Yayınları.
- ASLAN, Namık (2004): Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine, Milli Folklor, S.64: 37-43.
- AVCI, A. Haydar (2006): Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal, İstanbul, Nokta kitap.
- BALOĞLU, A. Bülent (2001): İslam'a Göre Tekrar Doğuş (Reenkarnasyon), Ankara, Kitabiyat.
- BİLİCİ, Faruk (1999): Alevi Kimliği, Çev. Bilge K. Torun ve Hayati Torun, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- BİLMEN, Ömer Nuhu (2000): Muvazzah İlm-i Kelâm, İstanbul
- BİRDOĞAN, Nejat (1996): Alevi Kaynakları I, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- BİRGE, John. K. (1991): Bektaşilik Tarihi, (Çev. R. Çamuroğlu), İstanbul, Ant Yayınları.
- BOZKURT, Fuat (2006): Buyruk, İstanbul.

- BOZKUŞ, Metin (1999): Sivas ve Çevresinde Yasayan Alevilerin İnançları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, OMU Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- BULĞEN, Mehmet (2011): “İslam Dini Açısında Tenasüh ve Reenkarnasyon”, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 40 (2011/1), 63-92.
- ÇINAR, Erdoğan (2007): Aleviliğin Gizli Tarihi, İstanbul, Kalkedon Yayınları.
- DİERL, Anton, J. (1991): Anadolu Aleviliği, (Çev. Fahrettin Yiğit), İstanbul, Ant Yayınları.
- DİKEÇLİĞİL, Beylü (1997): “Bir Analiz Modeli Denemesi: ‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’”, Yeni Türkiye, Sayı:15, 647-666.
- ER, Piri (1998): Geleneksel Anadolu Aleviliği, Ankara, Ervak Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet (1992): Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnanıcı) ve Alevilik-Bektaşilik, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- EYÜBOĞLU, İ. Zeki (1993): Bütün Yönleriyle Bektaşilik, İstanbul, Der Yayınları.
- FİLİZ, Şahin (1996): İslam Felsefesinin Serüveni, İstanbul, Delta Öz Eğitim Basım Yayım Dağıtım.
- GÜLLÜCE, Veysel (2004): Kur’an Işığında Reenkarnasyon, İstanbul, Rağbet Yayınları.
- GÜNGÖR, Özcan (2007): Araftaki Kimlik: Aleviler-Bektaşiler, Ankara, Akasya Yayınları.
.....(2010). “Cemevi Konusuna Sosyolojik Bakış Denemesi”, Toplum Bilimleri Dergisi, 4 (7), 123-137.
- GÜNDOĞDU, Cengiz (2007): Hacı Bektaş-ı Veli, İstanbul, Aktif Yayıncılık.
- GÜRER, Yunus (2008): Kuluncak'ta Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜZEL, Abdurrahman (2002): Hacı Bektas Veli Ve Makalat, Ankara, Akçağ Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (2000): Dünya İnançları Sözlüğü, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- HAS, Kenan (2004): “Dinler Tarihi Perspektifinden Tartışmalı Bir Kavram; Reenkarnasyon”, İslâmî Araştırmalar, C.17, (4), 390-401.
- İBN MANZUR, Lisânü'l-Arab, “nsh” md., Kahire ty., 4407.
- KAYA, Haydar (1996): Alevi Bektaşi Erkanı, Evradı ve Edebiyatı, İstanbul: Engin Yayınları.
- KESKİN, Y. Mustafa (2004): Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Aleviliği, Ankara, Avrasya Yayınları.
- KOÇ, Turan, (2005): Ölümsüzlük Düşüncesi, İstanbul, İz Yayıncılık.
- KÖSEOĞLU, İbrahim (2009): Elazığ Merkezine Bağlı Tadım Köyü Alevilerinin Halk İnanışları ve Bunların Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KUTLU, Sönmez, (2003): “Aleviliğin Dini Statüsü”, İslamiyat, 6 (3), 31-54
- LONG, Bruce J (2005): “Reincarnation” md. Encyclopedia of Religion (ed. Lindsay Jones), USA, XI, 7676-7681.
- MANN, A. Taylor (1998): Reenkarnasyon (Yeniden Doğuş), Çev. Gökhan Sezgi, Ankara, HYB Yayıncılık.

- MELİKOFF, Irene (1994): *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul, Cem Yayınevi.
- NOYAN, Bedri (2000): *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, (Haz. Şakir Keçeli), I-IX, 1998-2007, Ankara, Ardıç Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar (1992): “Bektaşilik”, *DİA*, C.V, İstanbul. ... ..(2007): *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÖGEL, Bahattin (1993): *Türk Mitolojisi I*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y. Nuri (1990): *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları.
- PİR SULTAN ABDAL DİVANI (Haz. Esat Korkmaz) (1994): İstanbul, Ant Yayınları.
- RENÇBER, Fevzi (2010): “40 Soruda Adıyaman’da Geleneksel Alevilik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S:56, 395-406.
- ROUX, Jean P. (1994): *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, İşaret Yayınları.
- SHANKLAND, David (1993): *Alevi and Sunni in Rural Anatolia, Diverse Paths of Change*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Cambridge, Cambridge.
- SMART, Ninian, (2006): “Reincarnation” md., *Encyclopedia of Philosophy* (ed. Donald M. Borchert), USA.
- STEVENSON, Ian (1998): “Interwiev”, *Omni Magazine*, 10(4), 76.
- SUNAR, Cavit (1975): *Melamilik ve Bektaşilik*, Ankara, AÜİF Yayınları.
- ŞAHİN, H. İbrahim (2006): “Balıkesir Çepnilerinde Defin ve Defin Sonrası Bazı İnanış ve Uygulamalar”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S: 39, 63-78.
- ŞEHRİSTANİ, Ebu’l Feth (1990): *El-Milel ve Ve’n Nihal*, (Üç Cilt Birarada) Tashil ve Talik: Ahmed F. Muhammed, Beyrut, Darul Kutubul İlmiyye.
- TAŞĞIN, Ahmet (2002): “Alevi İnanç Bir Alan Araştırması Sonuçları”, *Folklor Edebiyat*, C:VIII, S:XXIX, 2002/2, *Alevilik Özel Sayısı*, 54-66.
- TEMREN, Belkis (1995): *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.
- TUĞRUL, Talip (2006): *Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet (Sarı Saltık Ocağı Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜMER, Günay (1986): *Biruni’ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yay., Ankara.
- TÜMER, Günay ve Abdurrahman KÜÇÜK (2002): *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları: Ankara.
- ÜÇER, Cenksu (2010): *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- ÜZÜM, İlyas (2000): “Türkiye’de Alevi/Nusayri Önderlerinin Eserlerinde İnanç Konularına Yaklaşım”, *İslam Araştırmalar Dergisi*, S.4, 173-187. ....(2002): “Tanrı’nın Gönderdiği Kitabı Bilmeyen Tanrı’yı Nasıl Bilebilir”, *Temel Alevi Kaynağı Buyruk’ta Kur’an Anlayışı*, *Folklor/Edebiyat*, VIII/30. ... ..(2007): *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul, İSAM.
- UÇAR, Ramazan (2006): *Sosyolojik Açından Alevilik-Bektaşilik (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma)*, Ankara, Aziz Andaç Yayınları.

- ULUDAĞ, Süleyman (1994): “Devir”, DİA, C.9, İstanbul.
- UZUN, Mustafa (1994): “Devriyye”, DİA, C.9, İstanbul.
- YEŞİLYURT, Temel (2003): “Alevi-Bektaşiliğin İnanc Boyutu”, İslamiyat, 6 (3), 3-30
- YİTİK, A. İhsan (1992): “Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancı ve Tenasüh İnancıyla İlişkisi”, Türkiye 1.Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Samsun. ... (1996): Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi, İstanbul, Ruh ve Madde Yayınları.
- YILDIRIM, Erdal (2010): Tunceli Aleviliği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIZ, Harun (2004): Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme, Ankara, Araştırma Yayınları.
- YÖRÜKAN, Y. Ziya (2002): Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını.

2. Genel Ağ (İnternet) Kaynakları

- AKTAŞ, A. (2010). “Alevilerde Ölüm Ritüeli”, http://www.alevibektasi.org/olum_rituel.htm. 12.12.2010.
- KARAŞAR, (2010). “Karaşar’ın Tarihi”, <http://www.karasar.com/yeni/index.php?html=karasar> .14.01.2010.
- KAYGUSUZ, İsmail (2010). “Kalender Çelebi, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Şah Hatayi İlişkileri üzerine”, http://www.gencaleviler.com/forum/kalender_celebi_pir_sultan_abdal_kul_himmet_sah_ismail_hatayi-t11205.html?p=83635. 11.12.2010.
- MANDEL, Ruth (2010): “Alevism”, Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa, the Gale Group, [http://www.answers.com/library/Mideast & N. Africa Encyclopedia#ixzz19cCwbkuT](http://www.answers.com/library/Mideast%20&%20N.%20Africa/Encyclopedia#ixzz19cCwbkuT) .25.12.2010.
- TDK, (2011) “Tenasüh”, <http://www.tdkterim.gov.tr/bts/>

3. Sözlü Kaynak Kişiler

- A.K; Karaşar doğumlu, üniversite mezunu, 02.12.2006, Abidinpaşa-Ankara.
- İbrahim Çakır (Baba), Köseler köyü doğumlu, İlkokul mezunu, 11.12.2006, 05.01.2007, 03.04.2007 Cebeci-Ankara.
- Ali Demirezen (Baba), Karaşar doğumlu, ilkokul mezunu, 27.11.2006 Abidinpaşa, 02.01.2007 Karaşar, 10.03.2007 Abidinpaşa-Ankara.
- Ali Doğan (Halife Baba), Karaşar doğumlu, ilkokul mezunu, 27.11.2006 Abidinpaşa, 05.01.2007 Abidinpaşa, 03.03.2007 Abidinpaşa-Ankara.
- Hasan Erdoğan (Derviş), Karaşar doğumlu, lise mezunu, 03.02.2007, Abidinpaşa-Ankara.
- H.Y; Saray köyü doğumlu, lise mezunu, 02.04.2007 Abidinpaşa-Ankara.
- H.T; Saray köyü doğumlu, üniversite mezunu, 05.02.2007 Kızılay-Ankara.
- S.D; Karaşar doğumlu, lise mezunu, 03.12.2007 Ulus-Ankara.
- Hüseyin Yörük (Baba), Saray köyü doğumlu, ilkokul mezunu, 22.11.2006 Batıkent-Ankara, 04.01.2007 ve 03.03.2007 Abidinpaşa-Ankara.